

Марія Гринько, Марія Корнійчук

ПОДВИЖНИК УКРАЇНСЬКОЇ СПРАВИ – ЄВГЕН-ЮЛІЙ ПЕЛЕНСЬКИЙ

Стаття про життя та наукову діяльність видатного українського бібліографа, літературознавця, педагога й видавця Євгена-Юлія Пеленського – огляд виставки, присвяченої 100-річчю від дня його народження, що експонувалася в січні-лютому 2008 року в Музеї книги та друкарства України.

Ключові слова: українська бібліографія, книгодрукування, літературознавство, видавництво, Наукове товариство ім. Т.Шевченка в Австралії.

Mariya Hrynko, Mariya Korniychuk. A devotee of Ukrainian science and culture – Yevhen-July Pelensky

This article is devoted to the life and scientific activities of the prominent Ukrainian bibliographer, literary scholar, publisher and teacher Yevhen-July Pelensky. The author reviews an exhibition, which was organised by the Museum of book and book-printing of Ukraine (3.01.-5.03.2008) on the occasion of Y.-J.Pelensky's 100th anniversary celebration.

Key words: Ukrainian bibliography, book-printing, literary studies, publication, Shevchenko Scientific Society in Australia.

У Музеї книги і друкарства України в січні-лютому цього року діяла книжкова виставка, присвячена 100-річчю від дня народження Євгена-Юлія Пеленського, який самовіддано працював на ниві української бібліографії, літературознавства, педагогіки, музейництва, був невтомним організатором української видавничої справи. На жаль, його ім'я майже не відоме сьогодні в Україні.

Євген-Юлій Пеленський народився 3 січня 1908 року в м. Стрий Львівської області. Середню освіту здобув на українських відділах польської державної класичної гімназії, 1926 року вступив до філософського факультету Львівського університету, який закінчив у 1930 р. зі ступенем магістра слов'янської філології. 1935 року захистив докторську дисертацію і здобув докторат з історії української мови і слов'янської етнології. У лютому 1938 р. Пеленський був обраний дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), де працював в етнографічній, літературознавчій та бібліологічній комісіях. Він був також головою Товариства українських бібліофілів у Львові. У 1939 р. емігрував до Європи: спочатку жив у Польщі, потім – у Німеччині. Разом із Володимиром Кубійовичем заснував “Українське видавництво” у Кракові, а згодом власне приватне видавництво “Бистриця”. З 1949 р. жив в Австралії. Туди привіз українські шрифти, заснував на новому місці українське видавництво “Слово” й видавав однойменний журнал.

У Музеї книги і друкарства України було виставлено понад сто експонатів (книжки, журнали, документи), більшість видань сьогодні раритетні. Виставка була організована Музеєм спільно з Інститутом літератури НАН України ім. Т.Г.Шевченка, Національною парламентською бібліотекою України, Державною історичною бібліотекою України, Науковою бібліотекою ім. О.Ольжича. Цінні матеріали для вшанування пам'яті Пеленського надав також відомий київський книгознавець М.Грузов. Експонувалися також і копії окремих автографів та документів з архіву Є.-Ю.Пеленського, що зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаніка НАН України.

Євген Пеленський був дослідником історії української книжки, зацікавленість якою з'явилась ще в дитинстві й поглибилась у роки його праці в Національному музеї у

Львові, де він познайомився з давніми українськими рукописами та стародруками, творами класиків української літератури. Це згодом вилилось у фундаментальні дослідження української бібліографії, бібліології, літературознавства та книгознавства. І сьогодні праці Пеленського з бібліографії, безсумнівно, найцінніші.

Так, надовго збереже актуальність його “Бібліографія української бібліографії” (1934). Експонувалось два примірники цього рідкісного видання – з колекції М.Грузова (з дарчим написом Пеленського поетові Богданові Кабарівському) і з Інституту літератури НАН України ім. Т.Г.Шевченка (з дарчим написом Дмитрові Донцову, на той час редакторові “Літературно-наукового вісника”). Ця праця складається з авторської передмови й таких розділів: книгознавча преса, твори загального характеру, філософія, релігія, суспільні науки, мовознавство, точні науки, мистецтво, література, історія, географія; у кінці книжки – покажчик авторів. Загалом тут 2358 записів. Книжка вийшла накладом органу українського Богословського товариства – “Богословія”. Праця не претендує на вичерпну повноту – авторів не були доступні видання Східної України. Схвальними рецензіями на працю Пеленського відгукнулись І.Огієнко, П.Зленко та ін. У 155 томі “Записок НТШ” за 1937 рік, презентованому на виставці, надрукована рецензія В.Дорошенка на “Бібліографію української бібліографії”. Тут також можна було побачити передрук “Бібліографії української бібліографії”, перевидання якої було здійснене в Канаді 1990 року. А початки цієї бібліографічної праці вчений друкував в окремих числах літературно-наукового місячника “Дзвони”, що виходив у Львові в 1930-х рр. за матеріальної підтримки митрополита А.Шептицького і ректора Греко-Католицької богословської академії Й.Сліпого (експонувалося 10 число цього журналу за 1932 рік).

Під час роботи в Національному музеї Пеленський за дорученням І.Свенцицького був одним із збирачів, а згодом і упорядником “Бібліографічного покажчика статей по музейництву і мистецтву, поміщених у “Ділі” (1882-1927 рр.)” – найстарішій і провідній українській газеті Галичини.

Є.-Ю.Пеленський також співпрацював із популярним у ті роки місячником “Рідна мова”, що виходив у Варшаві в 1933-1939 рр. і був присвячений питанням чистоти і правильності української мови. Його редагував І.Огієнко. Тут у 1934 р. (№№3, 4) було надруковано “Бібліографію української мовознавчої бібліографії” Є.-Ю.Пеленського (131 назва). А в часописі “Українська школа” за 1932 (№№2-3; 4-5) була опублікована підготовлена ним педагогічна бібліографія за 1932 рік. (Усі вищеназвані видання також експонувались).

На виставці були “Матеріали до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині та Закарпаття” Є.-Ю.Пеленського (Львів, 1936), де була зібрана джерельна база про видання української книжки за 1900-1935 рр., а також підготовлена й видана ним в “Українському видавництві” праця “Богдан Лепкий. Творчий шлях. Бібліографія творів” (Краків-Львів, 1943). До речі, готуючи до друку видання творів багатьох українських письменників, Пеленський, як правило, додавав бібліографію їх творів.

У Науковій бібліотеці ім. О.Ольжича зберігається рідкісна на сьогодні “Україніа в західно-європейських мовах” – друга після “Бібліографії...” визначна праця Пеленського. Вона вийшла як 158-й том “Записок НТШ” (Мюнхен, 1948). Складається цей покажчик із 12 розділів (загального характеру, географія, демографія, антропологія, історія, мова, етнографія, культура, право, соціологія, народне здоров’я, господарство й еміграція), які налічують 2600 праць вітчизняних і зарубіжних авторів (англійською, німецькою, французькою, італійською мовами).

На виставці можна було побачити окремі числа журналу Товариства українських бібліофілів “Українська книга”, що його Пеленський редагував у 1937-1941 рр. Цей журнал, по суті, замінив знищені більшовиками “Бібліологічні вісті” Ю.Меженка. “Українська книга” об’єднувала в ті роки всіх українських книгознавців. Журнал друкувався на гарному папері, з ілюстраціями, містив поточну бібліографію. Він гідно презентував українське книгознавство в Європі. У №2 цього наукового часопису за 1938 рік був надрукований звіт про діяльність Українського товариства

бібліофілів у Львові, головою ради якого на той час був Є.Ю.Пеленський. У №3 “Української книги” за 1937 рік уміщена стаття Є.Ю. Пеленського “Шевченкові книжки про класичну старовину” — його дослідження про знання Шевченком античної літератури й мистецтва. Тут він також уперше надрукував повний текст листа Тараса Шевченка (1856 р.) до російського художника Миколи Осипова. Оригінал листа на той час зберігався в Болгарії.

Четвертий річник цього видання за 1940 рік був присвячений 100-літтю “Кобзаря” Тараса Шевченка. У ньому надрукована праця Пеленського “Шевченко-класик” (вона вийшла також окремою книжкою), бібліографії В.Дорошенка “Женевські видання Шевченкових поезій”, П.Богацького “Кобзар” Шевченка за сто років, 1840-1940”, “Шевченкіана в Великонімеччині за 1940-1941 рр.” (спільно П.Богацький і Є.Ю.Пеленський). Завершується видання рецензією Пеленського на покажчик, складений В.Дорошенком, що вийшов як 16 том “Шевченкових творів” Варшавського українського наукового інституту.

Останній річник “Української книги” (1941) присвячений “450-літтю українського друкарства у Кракові, 1491-1941” (Краків, 1943). У ньому вміщена розвідка Пеленського “Овідій в українській літературі”, а також книгознавчі праці Д.Горняткевича, Д.Чижевського, І.Крип’якевича, С.Сірополка та ін. Укінці надруковано покажчик літератури, присвяченої Швайпольту Фіолю і В.Кубійовичу, та літератури з українського книгознавства 1940-1942 рр.

У цьому ж журналі за 1937 рік, ч. 6 надрукована стаття-рецензія Є.Ю.Пеленського “Русалка Дністрова”: з нагоди вистави в Національному музеї; у №1 за 1938 рік — його стаття-дослідження про перший український книгознавчий журнал “Украинская литературная летопись”, який у 1856-1860 рр. видавав О.Лазаревський; у №8-10 “Української книги” за цей же рік уміщено дві статті-рецензії Є.Ю.Пеленського на працю А.Животка про журнал “Основа” й на збірку нарисів відомої на той час суспільної діячки й письменниці С.Парфанович “Ціна життя” (1936). А 2 число журналу за 1938 рік містить рецензію Пеленського на “Атлас України і сумежних країв” В.Кубійовича, який подавав відомості про всі етнографічні українські землі без огляду на політичні кордони.

До книгознавчих праць Пеленського належать “Культура та культ української книги”, “Початки друкарства”, “500 літ друкарства”, “Книжне підсоння”, “Культура і культ книжки” та ін.

Багатогранною була літературознавча діяльність Є.Ю.Пеленського. Підсумовуючи його доробок на літературознавчій ниві, дружина дослідника Ірина Пеленська зауважила, що вчений підготував і видав двадцять чотири видання творів українських письменників зі своїми вступними статтями й коментарями та написав близько півтори сотні статей. Темою його магістерської праці були “Повісті Миколи Устияновича”, докторської дисертації — “Байки Леоніда Глібова” (залишилась ненадрукованою).

Найперші праці з літературознавства впродовж 1928-1931 рр. Пеленський друкував у найавторитетнішому серед українців журналі “Літературно-науковий вісник”. На виставці можна було побачити том 96, кн. 6 за 1928 р., де надрукована стаття Пеленського “З дослідів над творчістю Осипа Маковея” з присвятою Михайлу Возняку, і том 106, кн. 7-8 за 1931 р., де міститься його стаття “В погоні за сенсом поезії”.

1937 року у Львові у видавництві “Ізмарagd” вийшло перше повне (у 3-х томах) видання творів М.Черемшини за редакцією Є.Ю.Пеленського. В останньому томі надруковані його статті “Проблеми в творах М.Черемшини”, “Матеріали до бібліографії М.Черемшини”, “До життєпису творів М.Черемшини”. За редакцією Пеленського і з його вступною статтею в 1938 році надруковано поему Дж.Байрона “Мазепа” в перекладі Д.Загула. На виставці також експонувались підготовлені до друку і з передмовами Пеленського “Слово о полку Ігоревім”, “Писання” Івана Мазепи (1943), “Богдан Лепкий. Збірник на пошану пам’яті поета” (1943), “Перекотиполе” Г.Квітки-Основ’яненка (1940), “Писання” Олександри Псьолівни та ін. Останнє — перша й на сьогодні єдина збірка творів української поетки, знайомої Шевченка, Олександри Псьол, вірш якої “Свячена вода” Т.Шевченко високо оцінив

у написаній ним передмові до невиданого “Кобзаря” 1847 року. Аналіз її творчості Пеленський зробив у передмові під назвою “В тіні великого поета”.

Близько тридцяти праць присвятив вчений дослідженню життя і творчості Тараса Шевченка. Окремими виданнями вийшли праці “Шевченко-класик” (про зв’язок Шевченка з античною культурою) та “Шевченко і Галичина”. Пеленський також описав шевченкознавчі дослідження в різних країнах. Йому належать статті біографічного характеру, про оточення Шевченка, порівняння його життя і творчості з іншими поетами-засланцями — Овідієм і Данте. За його редакцією 1940 року накладом 2000 примірників побачило світ мініатюрне видання “Кобзаря” Т.Шевченка — передрук 1-го видання 1840 р. у 100-ліття його появи. Пеленський чи не єдиний відгукнувся на цю знаменну подію в історії української літератури.

Євген-Юлій Пеленський досліджував також історію української літературної пародії (“Забутий жанр. Нарис розвитку української літературної пародії” — Львів, 1933), залишив праці — огляди тогочасного стану української літератури (на виставці було “Сучасне західноукраїнське письменство. Огляд за 1930-1935 рр.” — Львів, 1935). Пеленський ніколи не розділяв Україну на східну і західну — для нього вона була єдиною. Так само він дивився й на літературний процес. Про це свідчить його “Антологія сучасної української поезії” (Львів, 1936), яка містить характеристику творчості та поезії як галицьких, так і наддніпрянських поетів.

Патріотизм та морально-етичні життєві цінності вченого були сформовані Пластом, до якого він прилучився в десятилітньому віці. Євген-Юлій Пеленський активно пропагував пластову ідеологію та педагогіку. По смерті він один з небагатьох був удостоєний найвищої пластової відзнаки — Золотого ордена Вічного Вогню. На виставці експонувався журнал українського Пласту “Молоде життя”, в якому була вміщена поезія Є.-Ю.Пеленського “З мандрівних пісень”; “Вогні” — ідеологічний місячник Пласту, редактором якого в 1931-1932 рр. був Є.-Ю.Пеленський, його книжка “Пластовий гурток” (1930) тощо.

Багато і плідно працював Пеленський на педагогічній ниві, де він був водночас і практиком, і теоретиком. Упродовж десяти років викладав у Купецькій гімназії “Рідної школи” у Львові, згодом — у Кооперативному ліцеї РСУК (Ревізійний союз українських кооператорів, Львів) та Торгівельних курсах (Ярослав і Краків). У роки еміграції Пеленський був доцентом Українського вільного університету у Празі та Мюнхені. Він підготував і видав 23 книжки (з них 18 підручників — українські та німецькі букварі та читанки для народних і середніх шкіл), надрукував 12 статей з педагогіки. Досліджував історію школи Ставропігійського братства, української школи в Галичині та Карпатській Україні (“Рідна школа”, 1939, №№5,8). З надрукованих Пеленським підручників на виставці була “Перша українська читанка (Буквар)” для 1-го класу (1947) з неповторними ілюстраціями Е.Козака, “Українська читанка” для 4-го класу, а також німецькі читанки, підготовлені і надруковані Пеленським. За його редакцією виданий збірник “Рідне слово. Вибір з українського письменства для молоді” (1941), який і сьогодні може предметно служити педагогам і видавцям у підборі матеріалів для підручників з української літератури.

На виставці було багато тогочасних журналів. Серед них уже згадувані “Вогні” за 1932 р. №9 зі статтею Пеленського “Лицем до великих починів дня” (про діяльність “Просвіти”); “Українська школа” за 1933 р., №1-2 — тут його стаття-рецензія на “Українську загальну енциклопедію” — першу українську енциклопедію за редакцією І.Раковського; педагогічно-методичний тримісячник “Шлях виховання і навчання” за 1935 р., число 3 — зі статтею-рецензією на працю С.Сірополка “Народня освіта на Східній Україні”; вісник українознавства “Сьогодні і минуле” за 1939 р., числа III-IV, у якому надрукована стаття Є.-Ю.Пеленського “До проблеми класицизму в Шевченковій творчості”; два числа часопису “Ілюстровані вісті” за 1940 р. №№1, 3 — тут його дослідження “Многогранність Шевченка” і “500 літ друкарства”; “Дажбог”, 1933, число 2 — містить статтю Є.-Ю.Пеленського “Плужанство на зламі”; літературно-науковий журнал “Дзвони”, 1936, число 6-7 — тут надруковані рецензії на книжки: “Віднайдений рай” У.Самчука, “З країни рижу та опію” С.Яблонської, “Чортиці” Барбе d’Оревілі.

Уже по смерті вченого в журналі “Визвольний шлях” (1963, №11-12; 1964, №1-6) були надруковані зібрані Пеленським документи Нюрнберзького процесу “Третій рейх і Україна”. Квартальник бібліографії і книгознавства “Українська книга” (який був відновлений у Філадельфії, США) у числі 1 за 1976 рік на відзначення 20-річчя з дня смерті Є.-Ю.Пеленського передрукував його маловідому публікацію “Американські українці Рідній школі”, Стемфорд, 1937, яка присвячена організації 1-ї української наукової книгозбірні у Стемфорді (США).

Значний внесок зробив учений і в музейну справу. Як уже згадувалося, у Національному музеї ім. А.Шептицького у Львові Пеленський працював зі студентських літ і до війни. Писав статті про науково-дослідну роботу цього музею, про відзначення його 25-ліття і шляхи розбудови. Був одним з ініціаторів відкриття Українського музею в Америці (теоретичні поради Пеленського, висловлені у статті “До питання про організацію Українського музею в Америці”, згодні при побудові його експозиції у Нью-Йорку в 1976 році).

Експонувалися також копії окремих автографів та документів з архіву Є.-Ю.Пеленського, що зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаника НАН України. Серед них “Відозва Є.Пеленського до співробітників української молодіжної періодики співробітничати з новоствореним часописом “Вогні” (1931), лист до Пеленського з видавництва “Ізмарад” з пропозицією здійснити редагування повного зібрання творів М.Черемшини (1936), лист українського літературознавця Д.Дорошенка до Пеленського з подякою за пропозицію співробітничати в “Українській книзі” (1937) тощо.

Євген-Юлій Пеленський був фанатом видавничої справи. З дитинства він хотів мати власну друкарню. Згодом, бажаючи створити свою трибуну для пропаганди Пласту, Пеленський організував видавництво “Вогні”, де почав видавати однойменний часопис для молоді. На еміграції у Кракові став на чолі “Українського видавництва” – єдиного національного видавництва в умовах німецької окупації. Це видавництво, окрім книжок, видавало газету “Краківські вісті”. Пізніше Пеленський заснував власне видавництво “Бистриця”. Перебираючись до Австралії, він забрав свої українські матриці для лінотипу – там з них постала українська друкарня, українське видавництво й журнал “Слово”.

Пеленський ніколи не поривав духовного зв'язку з Батьківщиною, жив і працював для неї. “Образ його запалу і любові до рідного слова, рідної народної творчості, мистецьких осягів українців у світі та наукових досягнень залишився в душі кожного українця”, – зазначав один із членів НТШ у Австралії Іван Рибчин. Усі, хто знав Пеленського, згадують також його перейнятість проблемами української громади в еміграції: він брав участь у організації українських парафій, громадських клубів, Народних домів, кредитних установ для своїх земляків. Багато сил віддав Пеленський організації Австралійського відділення НТШ, яке він очолював до кінця життя.

Наукова і громадська діяльність Пеленського обірвалася рано – він помер 29 вересня 1956 р. на 49-му році життя. Його могила на далекому австралійському цвинтарі Ботані в Сіднеї.

Ім'я Євгена-Юлія Пеленського тривалий час було під забороною. Але вже за роки незалежності майже нічого не зроблено для його пошанування. Пропагуючи багату наукову, видавничу і громадську діяльність Є.-Ю.Пеленського, виставка спонукає до праці по вшануванню його пам'яті: перевидання його фундаментальних бібліографічних та літературознавчих праць, уведенню імені Пеленського в науковий вжиток, а також перевезення на батьківщину його архіву та написання повної біографії вченого.

Невелика частина архіву Пеленського – до 1939 року – зберігається в рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаника НАН України. Друга частина, очевидно, знаходиться у США, куди в 1960-х рр. з Австралії переїхала дружина Пеленського Ірина Пеленська і де нині в Детройті живе його донька Мирослава-Лада Прокоп.

Такі сподвижники української справи, яким був Євген-Юлій Пеленський, не повинні перебувати в забутті.